

Микола Васильович Гамзюк

Київський національний лінгвістичний університет

УТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА БАЗІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ЩО ОПИСУЮТЬ ЕМОЦІОГЕННІ СИТУАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню джерел емотивності фразеологічних одиниць німецької мови, які описують емоціогенні ситуації.

Ключові слова: емотивність, опис.

Однією з можливостей утворення фразеологічних одиниць є опис певної емоціогенної ситуації. Під ситуацією ми за В.Г.Гаком розуміємо сукупність елементів, які знаходяться у свідомості людини у момент висловлювання та які зумовлюють вибір мовних засобів при формуванні висловлювання [1, с. 251]. Аспекти ситуації багатогранні, і необхідність їх відображення породжує різні специфічні функції мови. Особливістю висловлювань, що описують ситуації, є вираження ними не тільки предметних відношень, а також інформації співрозмовників та позиції мовця. Саме з цих позицій відбувається відбір мовних засобів для опису ситуації. Те саме явище може описуватися різними мовними засобами залежно від позиції мовця та ознак ситуації, які він хоче відобразити в мовленні.

Для висловлювань, які описують ситуації, характерна низка ознак:

- сукупність попередніх знань співрозмовників про об'єкт мовлення;
- співвіднесеність висловлювання з мовцем чи співрозмовником;
- взаємодія абстрактної синтаксичної структури із семантикою лексем та з актуальним членуванням висловлювання, що призводить до нейтралізації окремих мовних елементів;
- наявність стереотипів мислення у членів мовного колективу, які полегшують процес спілкування між ними [див.: 1, с. 251-263].

Аналіз процесу створення фразеологічних одиниць на основі описів ситуацій показав, що деякі висловлювання не створюються кожного разу в мовленні для опису певної ситуації, а закріплюються в мові і відтворюються як мовні одиниці. Цьому сприяє стереотипність людського мислення, особливо коли описуються типові ситуації. Такі одиниці можуть не містити окремих переосмислених компонентів. У цьому полягає відмінність фразеологічних одиниць такого типу від попередніх. Досліджуючи емотивність тексту вчені відзначають, що емоціогенними для окремої людини можуть бути практично будь-які його фрагменти, але певні події, зображені у тексті, мають властивість викликати емоції у членів усього мовного колективу. Це пов'язано з наявністю у суспільстві певної шкали цінностей, норм, моралі, законів, крізь призму яких відбувається сприйняття інформації, яка міститься у описі. Емотивність таких одиниць базується на властивості емоцій викликатися не тільки безпосереднім впливом об'єкта на людину, а також пам'яттю, уявою [2, с. 61-64]. Опис переживання емоції іншою людиною або показування у висловлюванні причин, які призводять до цього переживання, також викликає емоції інших людей на основі принципу емоційного зараження [2, с. 98; 205, с. 340].

Оскільки емотивна та когнітивна системи взаємопов'язані, то опис емоціогенної ситуації навіть при використанні емотивно нейтральних слів та синтаксичних конструкцій збуджує емоційну пам'ять людей, якщо вони переживали чи спостерігали емоції, або емоційну уяву. Емоції, які виникають, у всіх або більшості членів мовного колективу при сприйнятті опису певної типової ситуації, пов'язуються з висловлюванням і входять до його семантичної структури як емотивний компонент значення.

Стійкість окремих висловлювань, тісний зв'язок слів між собою забезпечується єдністю емотивної функції при зображенні певної типової ситуації. Зв'язок між окремими словами при описі можна визначити як вибірковий.

В описі виділяють чотири складові частини: суб'єкт, предмет, основу та характер. *Суб'єкт* – це особа, яка описує певні події; *предмет* – об'єкт або об'єкти, які відображаються; *характер* – вказівка на реальність чи нереальність подій; *основу* – позиція, з якої відбувається оцінювання. Як правило, певні події описуються людиною як представником суспільства, носієм його моральних та духовних цінностей. Тому суб'єкт та основа опису представлені у висловлюванні імпліцитно [3, с. 164-165].

Оскільки у описах експліцитно виражені лише предмет і характер, то вони можуть бути основою класифікації висловлювань, які містять описи емоціогенних ситуацій. За характером описи поділяються на *істинні*, які змальовують реальні події, та *хибні*, які зображують нереальні події. У цій статті ми розглянемо лише описи реальних подій.

Істинні описи залежно від предмета поділяються на зображення мімічних, пантомімічних та аксіологічних компонентів емоцій, а також ситуацій, наслідком яких є приємні чи неприємні події, фрагментів певних приємних або неприємних подій. Розглянемо їх детальніше.

Зображення мімічних, пантомімічних та аксіологічних компонентів емоцій. Фразеологізми, які містять описи мімічних та пантомімічних компонентів емоцій, у німецькій мові досить численні. Напр.: *j-d steht mit offenem Munde* – “стояти, роззявивши рота (від здивування)”; *j-m werden die Knie weich* (*j-d bekommt weiche Knie*; *j-d wird schwach in den Knien*; *j-m weichen die Knien*) – “у кого-небудь ноги підкошуються, коліна тремтять”. Семантика таких фразеологізмів базується на універсальності експресивних компонентів емоцій, зображення яких мовними засобами дозволяє визначити, яка саме емоція переживається.

Описи можуть містити також зображення соціально зумовленого приховування переживання певних емоцій. Напр.: *die Zähne zusammenbeißen* – “зціпити зуби (від болю); узяти себе в руки, оволодіти собою; терпіти, зціпивши зуби”. В основі наведеного опису лежить відображення ситуації,

коли з певних причин людина не може виражати емоційного ставлення до об'єкта.

Переживальний компонент емоції порівняно з мімікою чи пантомімікою не дається людині у безпосередньому вираженні, проте також властивий усім людям. Для його зображення може використовуватися, як зазначалося раніше, порівняння з добре відомою ситуацією. Напр.: *j-m läuft ein kalter Schauer über den Rücken (die Haut, den Leib)* – “у кого-небудь мурашки бігають по спині”. Ситуація страху порівнюється із загальним ефектом від холодного дощу. Оскільки страх є досить поширеною емоцією, виявом якої є поява певного відчуття холоду у спині, що є специфікою феноменологічного компонента, то виправданим є його порівняння з холодною зливою, дія якої на організм людини є також добре відомою.

Поширеним типом є опис впливу переживання емоцій на складові частини організму, зокрема на діяльність внутрішніх органів, вісцеральні зміни і тактильні відчуття. Напр.: *j-m steht das Herz still* – “у кого-небудь серце завмирає”. Відомо, що під час переживання переляку внаслідок зменшення кількості адреналіну в крові зменшується кількість скорочень серцевого м'яза і створюється враження, ніби серце взагалі перестає битися. Аналогічну емоцію виражає опис впливу переживання емоції на зовнішні органи людини. Напр.: *j-m stehen die Haare zu Berge* – “у кого-небудь волосся стає дуба”. За описом стану волосся людини пізнається факт переживання емоції страху.

Оскільки деякі емоції мають схожі зовнішні вияви, це створює підґрунтя для появи полісемічних одиниць. Напр.: *das Blut stieg j-m in den Kopf* – 1. “кров ударила в голову кому-небудь (про стан афекту)”; 2. “кров ударила кому-небудь в обличчя (від сорому)”.

Зазначимо, що опис вияву впливу емоцій на інші компоненти психічної системи є одночасно і зображенням інтенсивності їхнього прояву.

Описи ситуацій, наслідком яких є приємні або неприємні події. Ситуації, які однозначно трактуються як приємні або неприємні, при

зображенні мають емоціогенний характер, вони не вказують безпосередньо на переживання емоції, але змальовують такий стан, у якому перебуває людина, переживаючи певні емоції. Такими є зображення фізичного стану чи матеріального становища людини. Напр.: „*j-m brummt der Kopf*“ – “у когонебудь голова болить ”; *j-m ist die ganze Ernte verhagelt* – “хто-небудь зовсім прибитий горем; хто-небудь ходить сам не свій ”, дослівно: “у когонебудь увесь урожай вибитий градом ”. Зведені градом нанівець важкі зусилля селянина, відсутність у нього засобів для існування викликають співчуття до нього.

Висловлювання, які змальовують приємні або неприємні ситуації, можуть мати у своєму складі і переосмислені лексичні одиниці. Напр.: *Eins aufs Dach geben* – “дати по голові ”, „*zurechtweisen*“. Слово *Dach* вживається замість слова *Kopf*, тобто відбувається ототожнення координованих основних значень.

Іншим різновидом зображення емоціогенних ситуацій є зіставлення у висловлюванні слів із символічним значенням. Напр.: *vom Pferd auf Esel kommen* – „*verarmen, wirtschaftlich zurückhalten, beruflich absteigen* “ , дослівно „пересісти з коня на віслюка “. Кінь вважається твариною сильнішою, ціннішою, ніж віслюк. Становище, коли людина мусить їздити не на коні, а на віслюку, сприймається в цілому як неприємне. Символізація відбувається і у випадку окремого вживання слова без порівняння. Напр.: *auf den Hund kommen* – „1. занепасти; 2. опуститися, занепасти, низько впасти “. Мається на увазі те, що у господарстві не залишилося ніяких тварин, крім собаки, непридатної для господарчих робіт.

Причинно-наслідковий зв'язок має місце також при зображенні народних традицій у випадках, коли певні дії є символом ставлення до людини. Напр.: *j-m einen Korb geben* (дослівно: *дати корзину комусь*) – “відмовити кому-небудь; піднести гарбуза кому-небудь (тому, хто сватається)”. Невербальна відмова при сватанні, яка полягає у поданні женихові кошика, є у Німеччині традицією. Іншим прикладом опису

невербального вираження ставлення до особи є фразеологічна одиниця *j-t den Stuhl vor die Tür setzen* (дослівно: *поставити комусь стілець перед дверима*) – “вигнати когось”. Небажаному гостю у Німеччині пропонують присісти біля дверей, бажаному – пройти далі у кімнату. Людину, до якої дуже погане ставлення, не пускають навіть за поріг будинку чи квартири, що відображено у фразеологізмі *j-n von der Schwelle weisen* – “Вигнати когось”.

Причини емотивності ситуацій можуть полягати в повір'ях. Напр.: *Der Teufel hat es gesehen!* (дослівно: *Це бачив чорт!*) – „ Це якась чортівня! (говориться тоді, коли не вдається зробити що-небудь, ніби у цьому винна нечиста сила)”. За народним повір'ям, коли чорт подивиться на що-небудь, то справа не піде на лад. Емотивність цієї фразеологічної одиниці виникає внаслідок не тільки відображення роздратування при невдачі у роботі, але й згадуванням нечистої сили, оскільки слово *Teufel* є емотивно маркованим.

Деякі описи можуть заперечувати події, які викликають певний неприємний стан, і тому розглядаються як приємні. Напр.: *j-d ist auf den Kopf nicht gefallen* – “хто-небудь розумний”. Вважається, якщо коли людина впаде на голову, то це може позначитися на її інтелектуальних здібностях. Оскільки цього не трапилося, то людина розумна. У цьому випадку умовиводи не узгоджуються з законами логіки: людина може бути нерозумною внаслідок інших причин, а не лише через падіння на голову. У даному разі нема адекватного відображення зв'язків і відношень, які існують в об'єктивній дійсності, що свідчить про відсутність чіткої межі між реальними та нереальними подіями.

Інші описи містять асоціативний зв'язок з певними подіями, є їхніми фрагментами як, наприклад, у вислові *veni, vidi, vici*, пов'язаному з легким підкоренням Юлієм Цезарем Малої Азії. Вислів *Gang nach Kanossa* відображає частину загальної ситуації подій 1077 року, коли німецький імператор Генріх IV, якого папа Григорій VII відлучив від церкви, змушений був пішки піти до замку Каносса у Північній Італії – резиденції папи – і в одязі злидаря три дні простояти перед ворітьми замку, принизливо просячи

вибачення у нього. Асоціація з неприємною принизливою ситуацією, яка підсилася у другій половині XIX століття протистоянням керівництва Пруссії, а потім – Німеччини та римським папою, стала змістом зазначеного фразеологізму.

Інший фактор емоціогенності спрацьовує при зображенні нереальних ситуацій та ситуацій, які описують нормативні порушення. Причиною емоції у цьому випадку є невідповідність інформації нормі чи стандарту [див.: 2, с. 180]. Норма являє собою соціально нав'язану і соціально закріплену оцінку. Сфера норм гетерогенна і включає в себе закони держави, правила, команди, директиви, технічні та моральні закономірності. Порушення норми має наслідком певне покарання. Покарання може бути різним: від осуду до страти [3, с. 166-167]. Між емоціями, оцінками та соціальними настановами існує тісний зв'язок. Має місце і можливість впливу як емоцій на формування соціальних настанов і цінностей, так і зворотної дії. Остання особливість нам видається важливою для дослідження процесів утворення фразеологічних одиниць на основі висловлювань, що містять описи нереальних ситуацій і порушення суспільних норм. Емоції, які виникають при описі таких ситуацій, входять у вигляді сем до основного значення фразеологічних одиниць. В основі такого поєднання лежить ставлення суспільства до описуваних явищ.

Описи порушення суспільних норм. Найпродуктивнішими щодо фразотвору є описи, які зображують порушення різного типу норм. Серед порушень норм можна виділити:

1. Порушення норми, яка полягає в ствердженні необхідності суспільно активної праці. Напр.: *Der Arbeit aus dem Wege gehen* – „лінуватися“.

2. Порушення вимог освітнього рівня, необхідного для виконання певної суспільно корисної праці. Напр.: *nicht bis drei zählen können* – “бути цілковитим неуком, невігласом”.

3. Вживання в їжу тих продуктів, на які в суспільстві покладене певне табу. Напр.: *Da brat mir einer `nen Storch!* – чорногуз з давніх часів вважається священним птахом, якого заборонено вживати як їжу.

4. Порушення правил носіння одягу. Напр.: *Nur mit ihrer Unschuld bekleidet* – “у костюмі Єви; у чому мати народила”.

5. Порушення правил гостинності та поведінки у гостях. Напр.: *bei j-m ins Fettnäpfchen treten* – “кровно образити кого-небудь”. У німецьких сім'ях біля порога стояв горщик з жиром, призначений для змащування взуття під час сирієї погоди. Тому, приходячи у гості, треба було бути обережним, щоб не наступити на нього. Поріг відомий також у багатьох культурах як оберіг господи, який захищають мертві родичі. У цьому полягає причина появи значення кровної образи, яке виражає фразеологізм.

6. Порушення технічних норм, виконання роботи у визначеній послідовності і з певною якістю. Напр.: *Das Pferd beim Schwanze aufzäumen* – “починати роботу не з того боку” (дослівно: “одягати коневі вуздечку на хвіст”).

7. Порушення спілкування, що полягає зокрема у недотриманні граматичних правил мови. Напр.: *mir und mich verwechseln* – “бути неуком”. Порушення норм вживання давального і знахідного відмінків свідчить про низький освітній рівень цих людей.

8. Порушення суспільних норм мовного етикету, тобто правил вживання окремих мовних одиниць у певних ситуаціях, аналіз чого заслуговує особливої уваги. Вживання слів зниженого стилю, особливо вульгаризмів і лайок, надає виразові емотивності, яка виникає як емотивна реакція на порушення стилістичних норм. Таким, наприклад, є вульгаризм *Arsch* у різних висловлюваннях. Він може входити до складу описів певних ситуацій, виступаючи одним із засобів утворення емотивності. Напр.: *j-m in den Arsch kriechen* – “без мила лізти до кого-небудь”. Аналогічний ефект має вживання слів високого стилю разом з розмовним. Напр.: *Grüß Gott, wenn du ihn siehst!* – “Жартівлива форма прощання”. Вираз *Grüß Gott!* є застарілою

формою привітання і прощання, вона належить до високого стилю, друга частина висловлювання – до розмовного (*Grüß Onkel Tomas, wenn du ihn siehst*). Поєднання їх в одному висловлюванні носить назву *констеляції* і є одним із засобів утворення емотивності.

Порушення існуючих норм викликає емоцію осуду, презирливого ставлення до порушників і до зазначених дій. Проте норми існують у суспільстві певний час. Деякі з них перестають бути актуальними, і їхнє порушення викликає не осуд, а схвальне ставлення. Напр.: *den alten Zopf abschneiden* – “покінчити з яким-небудь пережитком минулого”. Фразеологізм походить з часів військової реформи у Пруссії, коли була змінена військова форма і зачіска солдат, яка раніше за статутом мала б мати довге заплетене у косу волосся.

Фразеологізми описують також і санкції щодо порушників норм. Це може бути як осуд – найменш сувора санкція. Напр.: *Das ist keine Manier!* – “так себе поводити не можна”, так і страта, як найсуворіша міра покарання. Напр.: *j-d vom Leben zum Tode bringen* – “стратити кого-небудь”. Емотивність таких одиниць виникає як реакція на справедливість покарання.

Література:

1. Гак В.Г. Языковые преобразования. - М.: Языки русской культуры, 1998. - 768 с.
2. Изард К. Эмоции человека: Перевод с английского. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. - 440 с.
3. Ивин А.А. Основания теории аргументации. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 351 с.

Гамзюк М.В.

Статья посвящена исследованию источников эмотивности фразеологических единиц немецкого языка, которые описывают эмоциогенные ситуации.

Ключевые слова: эмотивность, описание.

The article is devoted to the research of the emotivity of the German phraseological units, which describe the emotive situations.

Key words: emotivity, description.